११७

भिक्षुराङ्गिरसः। धनान्नदानं। त्रिष्टुप्, १-९ जगती।

न वा उ देवाः क्षुधमिद्वधं ददुरुताशितमुप गच्छन्ति मृत्यवः।
उतो रयिः पृणतो नोप दस्यत्युतापृणन्मर्डितारं न विन्दते॥ १०.११७.०१

न वा उ देवाः क्षुधमिद्वधं ददुः- क्षुधैव मर्त्यो म्रियत इति न विधिः। उत- अपि च। अशितमुप गच्छन्ति मृत्यवः- अतिभुक्त्या च मर्त्यो म्रियते। उत- अपि च। पृणतः- दातुः। रयिः- धनम्। नोपदस्यति- नोपक्षीयते। उत- अपि च। अपृणन्- अयच्छन्। मर्डितारम्- तोषकम्। न विन्दते- न लभते ॥१॥

य आध्राय चकमानाय पित्वोऽन्नवान्सन्रफितायोपजग्मुषे।
स्थिरं मनः कृणुते सेवते पुरोतो चित्स मर्डितारं न विन्दते॥ १०.११७.०२

यः। आध्राय- दुर्बलाय। पित्वः- अन्नानि। चकमानाय- कामयमानाय। रफिताय- दारिद्र्येण हिंसिताय। उपजग्मुषे- साहाय्यायागताय। अन्नवान् सन्- अन्नयुक्तः सन्। स्थिरं मनः कृणुते- कठोरचित्तेन वर्तते। न ददातीति भावः। पुरा सेवते- पुरस्तादेव भुङ्क्ते। सः। मर्डितारं न विन्दते ॥२॥

स इद्भोजो यो गृहवे ददात्यन्नकामाय चरते कृशाय।
अरमस्मै भवति यामहूता उतापरीषु कृणुते सखायम्॥ १०.११७.०३

यः। गृहवे- प्रतिग्रहीत्रे। अन्नकामाय- याचकाय। कृशाय- दीनाय। चरते- अनिकेताय। ददाति। सः। इत्- एव। भोजः- दाता। यामहूतौ- देवाह्वानमये यज्ञे। अस्मै- एतस्मै एव। अरम्- फलं पर्याप्तं भवति। उत- अपि च। अपरीषु- स्वेतरेषु च। सखायं कृणुते- स सख्यं कुरुते ॥३॥

न स सखा यो न ददाति सख्ये सचाभुवे सचमानाय पित्वः।
अपास्मात्प्रेयान्न तदोको अस्ति पृणन्तमन्यमरणं चिदिच्छेत्॥ १०.११७.०४

Dr. Rangani

यः। सचाभुवे- सहचराय। सचमानाय- सेवकाय। सख्ये- मित्राय। पित्वः- अन्नम्। न ददाति- न प्रयच्छति। सः। न सखा। स याचकः। अस्मात्- अदातुः। अप प्रेयात्- अपगच्छेत्। तत्- तन्मित्रम्। ओकः- शरणम्। नास्ति- न भवति। पृणन्तम्- दातारम्। अन्यम्- इतरम्। अरणम्- शरणम्। चित्- एव। इच्छेत्। अयं दाता नास्ति चेदप्यन्यो दातास्तीति भावः ॥४॥

पृणीयादिन्नाधमानाय तव्यान्द्राघीयांसमनु पश्येत पन्थाम्।
ओ हि वर्तन्ते रथ्येव चक्रान्यमन्यमुप तिष्ठन्त रायः॥ १०.११७.०५

तव्यान्- तवीयान् प्रवृद्धः। नाधमानाय- याचकाय। पृणीयात्- प्रयच्छेत्। द्राघीयांसम्- दीर्घम्। पन्थाम्- मार्गम्। अनु पश्येत- अनुपश्येत्। रथ्येव चक्रा- रथचक्राणीव। ओ हि वर्तन्ते- आवर्तन्ते खलु धनानि। रायः- धनानि। अन्यमन्यम्। उप तिष्ठन्त- उपगच्छन्त्येकस्मिन्नेव न तिष्ठन्ति ॥५॥

मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः सत्यं ब्रवीमि वध इत्स तस्य।
नार्यमणं पुष्यति नो सखायं केवलाघो भवति केवलादी॥ १०.११७.०६

अप्रचेताः- अप्रज्ञः। अन्नम्। मोघम्- मोघमेव। विन्दते- लभते। सः- तद्धनम्। तस्य। वध इत्- मारकमेव। इति। सत्यम्- तथ्यम्। ब्रवीमि- वदामि। अर्यमणम्- दातारम्। न पुष्यति। सखायम्। नो- न। पुष्यति। केवलादी- अन्येभ्योऽप्रयच्छन् यो भुङ्क्ते। सः। केवलाघः- केवलपापयुक्तो हि। भवति ॥६॥

कृषन्नित्फाल आशितं कृणोति यन्नध्वानमप वृङ्क्ते चरित्रैः।
वदन्ब्रह्मावदतो वनीयान्पृणन्नापिरपृणन्तमभि ष्यात्॥ १०.११७.०७

यत्- यदा। चरित्रैः- स्वगमनैः। अध्वानम्- मार्गम्। अप वृंक्ते- । कृषन्- कृषिं कुर्वन्। इत्- एव। फालः। आशितम्- कर्षकं भोक्तारम्। कृणोति- करोति। अवदतः- मन्त्रवित् सन्नपि मन्त्रादायकात्। ब्रह्म वदन्- मन्त्रदाता। वनीयान्- श्रेष्ठः सम्भजनीयः। अपृणन्तम्- अदातुरपेक्षया। पृणन्- दाता। आपिः अभि स्यात्- बन्धुर्भवेत् ॥७॥

एकपाद्भूयो द्विपदो वि चक्रमे द्विपात्त्रिपादमभ्येति पश्चात्।

Dr. Ranganji

चतुष्पादेति द्विपदामभिस्वरे सम्पश्यन्पङ्क्तीरुपतिष्ठमानः॥ १०.११७.०८

एकपाद्भूयो द्विपदो वि चक्रमे- एकाङ्गयुक्तो द्व्यङ्गयुक्ताच्चाधिकतरो भवति। द्विपात् त्रिपादमभ्येति पश्चात्- द्व्यङ्गयुक्तस्त्र्यङ्गयुक्तादप्यधिकतरो भवितुमर्हति। सम्पश्यन्- स्वस्मादपि भूयांसं पश्यन्। पंक्तीः उपतिष्ठमानः- क्रमशः। द्विपदाम्- द्व्यङ्गयुक्तानाम्। अभि स्वरे- आह्वाने। चतुष्पात्- चतुरङ्गयुक्तश्च। एति- याचनाय गच्छति। कोपि शरीरबलेन धनबलेन वा बलीयानिति न मन्तव्यम्। बलीति जनैर्मानितोपि दुर्बलं साहाय्याय गन्तुं तस्य कालो भवेदेवेति भावः॥८॥

समौ चिद्धस्तौ न समं विविष्टः सम्मातरा चिन्न समं दुहाते।
यमयोश्चिन्न समा वीर्याणि ज्ञाती चित्सन्तौ न समं पृणीतः॥ १०.११७.०९

बहुत्त्व एकत्वं दर्शयत्ययं मन्त्रः। हस्तौ। समौ- समानावपि। विविष्टः- तत्कार्यकर्त्रङ्गुळ्यः। न समम्- न समाः। संमातरा- जनन्यौ जननीत्त्वात् समाने एव। न समं दुहाते- किन्तु तयोः प्रेमप्रकटनशैली नैका भवति। मुग्धा जननी मुग्धं प्रेम दोग्धि। प्रगल्भा जननी प्रगल्भं प्रेम दोग्धि। यमयोः- सहजातयोः। वीर्याणि। न समा- न समानानि भवन्ति। ज्ञाती चित् सन्तौ- बन्धू सन्तावपि। न समं पृणीतः- समानशैल्या न प्रीणयतः॥९॥

Dr. Rangaraj